

KUNSTVOORWERPEN EN MEUBILAIR IN DE KAPEL

1. De toestand in 1987

Het is inerkwaardig dat een bedevaartsoord met zo'n rijk verleden als de Heggekapel zo weinig meubilair en versieringen of andere tastbare uitingen van religie binnen haar muren tentoonspreidt. De kapel is echter een allesbehalve ideale plaats om kunstvoorwerpen te conserveren. Zo was de afgelegen ligging van de kapel aanleiding om het goud- en zilverwerk steeds in de kerk of de pastorie te bewaren uit vrees voor diefstal. Anderzijds heeft het zeer vochtige klimaat dat in de kapel heerst al heel wat meubilair en religieuze voorwerpen doen vernietigen. En dat alles maakt dat het aantal aanwezige waardevolle voorwerpen uiterst miniem is.

a. Het hoogaltaar

Het huidige hoogaltaar is een houten portiekaltaar in zuivere barokstijl. Het wordt bekroond door vijf hosties omgeven door een stralenkrans. Daarvóór troont Onze-Lieve-Vrouw met kind die langs beide zijden geflankeerd wordt door een konijn in biddende houding. Twee engelenfiguren die de twee dubbele korintische zuilen bekronen, geven de altaarbekroning een triomfantelijke indruk. Twee predella's, die respectievelijk de buste van Onze-Lieve-Vrouwen Christus voorstellen, flankeren de expositietroon met hostiedragende kelk. Zeven engelenfiguurtjes, bloemkransen en loofwerk maken van het altaar een sierlijk geheel (65).

De oorspronkelijke baroktombe waarop de altaarsteen rust, werd in de jaren vijftig van deze eeuw vervangen door een stijlloze kast.

Het middenstuk van het altaar wordt gevormd door een schilderij dat de wedervinding van de hosties voorstelt en werd in 1908 in opdracht van pastoor Hendrickx geschilderd door de Herentalse kunstschilder Hypoliet De Clercq (66).

Het huidige hoogaltaar is onmiskenbaar afkomstig uit het werkhuis van de Herentalse meester-schrijnwerker Jacques of Jacob Verbuecken (1627-1700) (67). Vermoedelijk in opdracht van de Poederleese baron, Jan Erard van Steenuys, kreeg in 1684 E. Van Gestel, *'schilder, woonachtich tot Herentals'*, 7 guldens en 11 stuivers *'over het maecken van eene modelle tot het maecken vanden authaer inde Hegge alhier'*.

Schrijnwerker Jacques Verbuecken kreeg de eer het eindontwerp uit te voeren met het gekende resultaat. Hij mocht dan ook 206 guldens 2 stuivers en 2 oorden in ontvangst nemen. Van de kapelmeester van Poederle kreeg de meester-schrijnwerker nog zes veertelen koren die werden afgeleverd door Peeter de Kinderen. Speciaal voor de twee engelen boven op het altaar sneed Jacques Verbuecken achteraf nog twee brieven en kronen uit hout voor 1 gulden 17 stuivers en 2 oorden (deze versierselen zijn thans niet meer aanwezig op het altaar).

Emanuel Verbuecken, broer van Jacques, richtte het altaar op in de kapel, samen met de Poederleese smid Jan Lijsen die ook het nodige ijzerwerk leverde. Het schilderij voor het hoogaltaar was duidelijk een zaak van de Poederleese baron, die te Brussel woonde en geregeld vanuit zijn woonplaats te Brussel boden stuurde om richtlijnen te geven over het te maken schilderij. De boden moesten wel door de kapel betaald worden en dat was geen kleinigheid: 5 guldens. Een Brusselse schilder, Herrebos, voerde het altaarstuk uit voor 129 guldens 10 stuivers, welke som op 27 juli 1685 door de baron voorgeschoten werd, maar door de kapelmeester werd terugbetaald. Zonder twijfel werd het portret van de baron en zijn echtgenote in de traditie van de vroegere heren van Poederlee in het doek verwerkt.

Jacques Verbuecken maakte het raam voor het schilderdoek en spande het schilderij op in het altaar. Van de gelegenheid maakte hij gebruik om het sacrum of tabernakel langs binnen te bekleden met een kostbare stof. Jan Baptist Neekers van Antwerpen deed het slotwerk door het altaar op de nodige plaatsen te vergulden wat toch weeral 45 guldens 18 stuivers kostte. Al bij al had het nieuwe altaar 414 guldens 11 stuivers en 4 oorden gekost! Het was dan ook niet meer dan normaal dat het nieuwe pronkstuk van de kapel plechtig werd ingewijd. Koster Yseias van Wijtvliet mocht dan ook 1 gulden ontvangen *'van het spelen vanden meye als den authaer gemaect was'* (68).

In 1816 bleek het bewuste altaardoek sterk gehavend en zou de kunst schilder van Herentalse afkomst, Antoon van Ysendyck, een nieuw altaarstuk geschilderd hebben (69). Het doek dat tot in 1908 het hoogaltaar sierde, droeg inderdaad het opschrift *'picta sum A^o 1816'*, maar of van Ysendyck wel de auteur was, durven wij betwijfelen, aangezien de gevier-

Afb. 13: Het barok hoogaltaar van de Heggekapel (1685-1686), het kunstwerk in gemarmerd hout van de Herentalse meester-schrijnwerker Jacques Verbuecken (1971?).
(Foto: Copyright A.C.L., Brussel)

de schilder in 1816 nog maar amper vijftien jaar oud was! De opdrachtgever is wel bekend, want het doek droeg tevens de woorden *'Petro Francisco van den Schoor, pastore in Poederlé'*. Dit schilderij stelde eveneens de ontdekking van de hosties voor (70).

Ook in 1908 bleek dit schilderij sterk gehavend zodat pastoor J. Hendrickx in dat jaar opdracht gaf aan de Herentalse kunstenaar H. De Clercq om een nieuw portiekdoek te schilderen. In juni 1987 werden schilderdoek en altaar op initiatief van het gemeentebestuur zorgvuldig gereinigd en bijgewerkt door de Gentse restaurateur Luc Goedertier.

Het nog bestaande barokaltaar van 1685 verving een ouder altaar dat ook na 1685 nog in de kapel bleef. In de loop van de achttiende eeuw verdween het echter uit de kapel. Dat het vroegere altaar nog werd gebruikt wordt wel aangetoond door het feit dat nog in 1685 Jacques Verbuecken twee guldens krijgt *'voor het maecken eenen candelaer, aen den ouden authaer op te hanghen'* (71).

Dit 'oude altaar' droeg een schilderij waarop Jacob van Brimeu, heer van Poederlee vanaf 1524, en zijn echtgenote, Anna van de Werve, stonden afgebeeld. A. Wichmans vermeldt dat de kapel sterk te lijden heeft gehad onder de Beeldenstorm van 1566 en waarbij ook de wonderbaarlijke hosties werden vernietigd (72). Jacob van Brimeu was toen heer van Poederlee en had dus ook voor een nieuw altaar gezorgd.

Nog in 1645 maakte de smid van Lille *'drij clauwieren om het taeffereel inde cappelle vast te maken'* en in 1672 werd nog een nieuwe altaarsteen aangekocht (72bis).

Volgens dezelfde prelaat A. Wichmans hadden Wouter van Vriesele, heer van Poederlee vanaf 1433, en zijn vrouw, Geertruide van Helmont, zich laten afbeelden op een schilderij op het altaar van de Heggekapel (73). Vermoedelijk werd dit schilderij tijdens die beruchte Beeldenstorm vernietigd.

Ook vóór de plaatsing van het nieuwe hoogaltaar in de kapel in 1685-1686 waren er blijkbaar twee altaren in de kapel aanwezig, wat we kunnen afleiden uit de volgende rekening van de toenmalige kapelmeester: *'Item alnoch den XVI iunius (1642) tot Herentals aen Peeter den schrijnwercker gegeven van een bancxken dat hij hadde gemaect tot den kleyen autaar In g(u)l(dens) V st(uyvers)'* (73bis).

Het barokhoogaltaar van 1685 werd in de negentiende eeuw tweemaal hersteld. In 1832-1833 restaureerde ene Peter Diels het altaar (74). In 1837 werd het altaar negen dagen omhoog gehezen om de tombe te kunnen vergroten. Terzelfdertijd werd een nieuw tabernakel aangebracht op het altaar, en werd de stenen trap afgebroken die naar het hoogaltaar leidde en vervangen door een houten. Deze ingreep werd door de kapel-

meester geschat op 200 frank (75). In 1883 werd 54,21 frank uitgegeven 'voor het garnieren van het tabernakel in de heggekapel' (76). Vóór 1971 werd deze tombe verwijderd en vervangen door de huidige kast.

b. De communiebank

De communiebank in eikehout, die zou dateren van de zeventiende eeuw, wordt gevormd uit drie panelen met opengewerkte bogen en is versierd met schone beeldhouwde motieven.

In 1837 werd deze oude communiebank van de kerk overgebracht van de parochiekerk omdat Jan Baptist Berger van Turnhout een nieuwe had geleverd voor de kerk (78).

Zonder een afdoend bewijs te kunnen leveren, durven we toch vooropstellen dat deze communiebank, evenals het hoogaltaar, uit het atelier van de meester-schrijnwerkersfamilie Verbuecken komt. Vergelijking met houtsnijwerk van dit huis dat wel met zekerheid van de meester-schrijnwerkers van Herentals komt, geeft ons dit vermoeden (79).

In juli 1909 liet pastoor Hendrickx de communiebank herstellen voor 28 frank (80).

c. De kruisweg

In 1908 leverde Henri Maes, beeldhouwer en handelaar in neogotische kunst- en kerkmeubelen in hout, steen en marmer te Vorselaar, een kruisweg in de vorm van veertien stenen medaillons voor 40 frank. Verscheidene van deze medaillons zijn thans sterk beschadigd door onzorgvuldige behandeling.

d. Ander meubilair

Dezelfde Henri Maes maakte in april 1909 de sacristiekast van de Heggekapel voor 17,25 frank. Ook de console, waarop thans het plaasteren beeld van het Heilig Hart staat, werd in mei 1910 bij Henri Maes gekocht (81). Het stenen wijwatervat werd in 1878 gekocht bij de gebroeders Lemmes, steenkappers in de Hikstraat te Herentals (82). Over de godslamp, de zes houten kandelaars op het hoogaltaar en de bidbank vonden we geen gegevens terug.

2. Het patrimonium van de kapel door de eeuwen heen

Gedurende het meer dan vijfhonderdvijftig jarig bestaan van de kapel werden heel wat gebruiksvoorwerpen, meubelen en versieringen toegevoegd aan het bezit van de Heggekapel, maar onvermijdelijk is tijdens de lange bestaansperiode heel wat patrimonium ontvreemd, vernietigd of verdwenen. Uitschieter hierin is wel de Beeldenstorm van 1566 geweest, waarin het ganse interieur van de kapel aan de vernielzucht zou prijsgegeven geweest zijn.

Al in geloofsbrieven van 27 augustus 1477, uitgereikt door de toenmalige heer van Poederlee, Peeter van Brimeu en de voornaamste ingezetenen van Poederlee aan de twee boden '*van der cappellen wege*', worden de bevolking en alle gelovigen opgeroepen om bijdragen te leveren om '*ornamenten, relleken (reliëken), boecken, dwelen ende daer men den dienst Godts mede doet*' te kunnen verwerven voor de kapel. '*Onsen lieven Heere godt Jesus Christus, die sal t u hondert fout loonen in dat eeuwigh leven*', verzekerden de schrijvers.

Ook de landsheren Maria van Bourgondië en Maximiliaan van Oostenrijk onderschrijven in open geloofsbrieven, geldig voor zes jaar en gedaateerd op 8 november 1478, dat er '*alsulcke aflaelen ende perdoene*' te verdienen is, wanneer de gelovige mild de kapel '*uwe almoessen, goedtdoen ende caritate willighlijck vande goederen, van Godt den Heere u verleent, wilt geven ... want die selve cappelle qualijck voorsien is van boecken, kelcken, dwelen, misgewaden ende andere dingen om den Goddelijcken dienst in de selve cappelle te worden gedaen ende achtervolgt*'.

Henriek van Beerse en Jan van Hasselt, '*der selve cappelle boden*', worden aldus in 1477-1478 op pad gestuurd om geldelijke middelen te verzamelen, zodat de kapel zich zou kunnen voorzien in versieringen, meubelen en religieuze gebruiksvoorwerpen: '*eene weerdige plaetse van mirakelen*' waardig. Met beide geloofsbrieven mochten de beide boden gerust zijn, want aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk en hertogin Maria van Bourgondië eisten van hun onderdanen '... *dat gij die goedertierlijck ontfangt*' en de boden '*sonder kommen wilt laeten komen, wandelen, keeren ende verkeerren over al in onsen voorschreven lande ende gebiede met alle hunne bagagien, iuweelen (...) sonder eenige hinder, commet, stoot oft letsel aen te doen ofte te laeten geschieden ..*' (83).

Een eerste beschrijving van het interieur van de kapel vinden we bij prelaat A. Wichmans in zijn 'Brabantia Mariana' van 1632. De muren van de kapel zijn dan behangen met '*de vereerde taferelen, de giften van was, banden der breuken, krukken der kreupelen en andere dergelijke tekenen*'. De verscheidene taferelen verbeelden de geschiedenis van het 'Wonder van

Afb. 14: 'De dief aan de galg'.

Een van de twee herhaaldelijk bijgewerkte schilderijen uit de vroegere reeks van tien, die tot 1957 de wanden van de Heggekapel sierden. Thans bewaard op de pastorie van Poerderlee. (Foto: W. Van den Branden, 1987)

Afb. 15: 'De dief rijdt te paard door Poederlee'.

Dit schilderij, dat tot 1957 in de Heggekapel hing, wordt thans bewaard op de Poederleese pastorie. Het is een van de nog twee bewaarde schilderijen van tien, die eertijds voor de analfabeet de geschiedenis van het Heggewonder aanschouwelijk voorstelde.

(Foto: W. Van den Branden, 1986)

de Hegge' tot en met de terechtstelling van de kerkdief. Onder elk schilderij werd in rijmvorm de voorstelling nader verklaard. Ook in 1752 en in 1792 waren deze schilderijtjes met de respectievelijke onderschriften nog in de kapel aanwezig (84).

In 1823 herschilderde Antoon Van Ysendyck de taferelen en onderschriften, tien in aantal, zo zou blijken (85). De tien taferelen stelden voor: 1. De dief steelt de gewijde hosties; 2. Hij rijdt te paard door Poederlee; 3. Hij verbergt het Heilig Sacrament; 4. Hij wordt aangehouden en geboeid; 5. Hij verschijnt voor de vierschaar; 6. Op zijn paard gebonden; 7. De wonderbaarlijke weervinding van de hosties; 8. Jan vander Langersteden legt de hand op de kapblok; 9. Hij wordt aangemoedigd door zijn biechtvader; 10. Hij sterft aan de galg. Eén van de schilderijtjes had Van Ysendyck gesigneerd en gedateerd (86).

In 1906 werkte Hippoliet De Clercq van Herentals de tien taferelen nogmaals bij, maar verwijderde de rijmondertiteling. Toen in 1957 de kapel herschilderd werd, werden de tien schilderijen wegens de uiterst slechte staat verwijderd. Twee ervan, het tweede en het tiende tafereel, bleven slechts bewaard en hangen sindsdien in de Poederleese pastorie (87).

Van de tientallen krukken en ex-voto's (88) die eertijds de kapelwand bedekten, bleven slechts twee afbeeldingen, namelijk van een onderbeen en voet, behouden.

In de jaren twintig of dertig van de negentiende eeuw maakten pastoor Petrus Franciscus Van den Schoor en koster Hendrik van der Vloet een *'Inventaris der binnen de kerke der gemeynte Poederlé aanwezig zijnde ornamenten'*. De nota die erbij gevoegd werd, spreekt voor zichzelf: *'De kapelle De Hegge heeft geene ornamenten als 1 outaer, predikstoel, missael, lessenaer, weywaterketel, 4 vercoperde kandelaers, 1 L.V.Beldecken met 1 coperen arm. Als er Dienst gebeurt worden d'ornamenten uyt de kerk meegenomen'* (89).

De in de opsomming opgenomen lessenaar werd in de periode 1663-1665 door Cornelis Rossauw in de kapel geplaatst (90). Ook het Onze-Lieve-Vrouwbeeld was in de zeventiende eeuw al in de kapel aanwezig. Zo maakte Jan Baptist Verschuren *'de rock voer ons livrou in de hegge'* en ontving Maria Hoobergen 35 stuivers voor *'de krakens (?) van ons livrou van de Hegge'* (91). J. Jansen beschrijft dit Onze-Lieve-Vrouwbeeld met Kind en peer als zestiende eeuws. Thans staat dit beeld boven op het hoogaltaar (92).

Ander meubilair; thans niet meer in de kapel aanwezig, vinden we terloops vermeld in de verschillende kapelrekeningen. Op 22 januari 1641 kocht Peeter Rossou te Mechelen een kruisbeeld voor de kapel dat toch acht guldens kostte.

In 1642 kochten Joachim van Nabbeneygen en Anthony Jacobs, kapelmeesters, in Antwerpen *'orlementen tot den capelle'*. Deze waren gemaakt door een *'geestelijcke dochter tot Antwerpen'* en ene *'Sinyver Schodt'*, eveneens van Antwerpen. Wat deze ornamenten juist waren, is niet op te maken uit de desbetreffende kapelmeestersrekening. Wel werden er kostbare stoffen in verwerkt en werden er schilden voor de *'gordijngeerden'* aangekocht. Deze *'orlementen'* hadden niet minder dan 102 guldens 18 stuivers en 4 oorden gekost (92bis).

In 1645 bezorgde schrijnwerker Emanuel Verbuecken van Herentals 141 voeten berthout met de nodige nagels *'om de voors(chreven) cappelle te lambuiseren'*. Jan de Hollander en Cornelis Vekemans werkten vijf dagen *'Op eigen kost'* om de houten wandversiering in de kapel aan te brengen. Ook deze houten wandbeschutting werd tijdens de verdere loop der eeuwen verwijderd.

Eveneens in 1645 werden de zitbanken van de kapel gerepareerd, evenals *'de back'* en de offerblok. Terzelfdertijd had kapelmeester Cornelis Vekemans de stelling, nodig voor het aanbrengen van de wandbekleding, afgebroken (93).

In 1647 hing in de kapel een *'croone'*. Zeeldraaier Jan Wijnants van Poederlee had voor 18 stuivers *'een seel'* gemaakt om deze kroon aan te hangen (94).

Datzelfde jaar kocht de kapelmeester voor de Heggekapel een vlag voor de kapel. Jan vande Perre van Poederlee kreeg 18 stuivers *'vant haelen vant cappellenvaen tot Antwerpen'* (95).

In het begin van de negentiende eeuw stond in de Heggekapel ook een biechtstoel. In 1815 hermaakte J. Kaers deze voor 18 stuivers (96). Deze biechtstoel was uit de kapel verwijderd in de loop van de volgende twintig jaren, zoals kan opgemaakt worden uit de inventaris van pastoor Van den Schoor.

Op 16 april 1837 beraadde het kerkfabriek van Poederlee over het wel bijzondere voorstel van *'zekeren mildadigen heer'*. De vrome man had gezien dat de remonstrans van de Hegge, die in de kerk bewaard werd, in slechte staat was. Daarom wilde hij 250 Nederlandse guldens (97) schenken om een nieuwe te laten maken *'met voorwaerde de gelazen en het zilver (geschat op 't hoogsten 12 guldens) der oude te gebruyken'*. In ruil vroeg de milde schenker jaarlijks een gelezen mis voor de zieleheil van zijn ouders tijdens zijn leven en na zijn dood een eeuwigdurend jaargetijde. Het voorstel werd *'in blijdschap'* met eenparigheid van stemmen door de kerkeraad aangenomen (98).

In 1905 maakte F. Donnet melding van de aanwezigheid in de kapel van een waardevolle *'schoon vierkantige zetel, met leder overtrokken, en met gedraaide poten, uit de XVIIe eeuw'* (99). Ook deze fraaie stoel werd later naar de kerk of pastorij overgebracht en zou zich nu in particuliere handen bevinden.

Het is duidelijk dat dit chronologisch overzicht verre van volledig is omwille van de beperkt nog bestaande bronnen. Algemeen kunnen we toch stellen dat de gebruikswaarde van het kapelpatrimonium primeerde boven de kunstwaarde. In die optiek is het dan ook niet zo verwonderlijk dat vele kunstschaten van vroeger ons onbekend zijn gebleven. Wanneer ze niet meer konden dienen, of niet meer *'in de mode van de tijd'* pasten, werden ze onverbiddelijk uit de kapel verwijderd.